



BIBLIOTECA ITALIANA

Colecție coordonată

de

SMARANDA
BRATU ELIAN

NUCCIO ORDINE

Carte editată cu sprijinul
MINISTERULUI AFACERILOR EXTERNE
AL REPUBLICII ITALIENE

Libro stampato con il contributo del
MINISTERO DEGLI AFFARI ESTERI
DELLA REPUBBLICA ITALIANA

UGO FOSCOLO

OPERE SCELTE

UGO FOSCOLO

OPERE ALESE

Traducere de
SMARANDA BRATU ELIAN și
CORNEL MIHAI IONESCU

Selecție, note și cronologie de
SMARANDA BRATU ELIAN

Cu o prefață de
GIULIO FERRONI

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Până acum cititorii români au putut cunoaște creația foscoliană numai într-una dintre ipostazele sale prozastice, prin publicarea în 1966 la Editura pentru Literatură Universală din București a unicului său roman, *Ultimele scrisori ale lui Jacopo Ortis*, în traducerea lui Cornel Mihai Ionescu, traducere însoțită și de o amplă și excelentă prefață. Grație deschiderii și înțelepciunii Editurii Humanitas, volumul de față vine să umple o importantă lacună în cunoașterea acestui autor și, în genere, a clasicilor literaturii italiene în România. Ugo Foscolo, poet, prozator, eseist, traducător, epistolograf, jurnalist, este una dintre personalitățile culturale cele mai importante pentru construirea spiritului național care a animat Risorgimento-ul italian – importanta mișcare culturală și politică din prima jumătate a secolului al XIX-lea care a condus la unificarea Italiei și la crearea statului italian modern. Dar astăzi, la distanță de un veac și jumătate, însemnătatea acestui autor credem că stă, pe de o parte, în faptul că a întrupat ca nimeni altul, prin existența și prin creația sa, complexa și frământata trecere, a Europei în general și a Italiei în particular, de la „vechiul“ regim al secolului al XVIII-lea la „noul“ regim al veacului al XIX-lea premers de Revoluția Franceză și de perioada napoleoniană; pe de altă parte, în aceea că, literar vorbind, el condensează în operele sale mare parte din ideologia iluministă cu speranțele ei, din estetismul neoclasic cu setea lui de absolut, din sentimentalismul tânjitor preromantic, din patosul romantic cu dezamăgirile, nefericirile și zbaterile lui – le condensează păstrându-le însă și îndurându-le antagonismul. În acest sens putem spune că personalitatea lui Foscolo, reflectată și în operă, nu ilustrează numai o anume pagină de istorie, ci ajunge să ilustreze orice moment de schimbare majoră a vremurilor, și, ca atare, ea continuă să ne vorbească și nouă, celor de azi, aflați la o nouă cotitură a civilizației omenești.

Volumul de față urmează structura obișnuită a colecției Biblioteca italiana: antologia este precedată de prefața datorată unui cercetător

ilustru al literaturii italiene, aceasta fiind urmată de o amplă cronologie. Întinderea și amănunțimea acesteia ține de faptul că Foscolo a avut o existență extrem de agitată, conectată continuu la vicisitudinile istorice ale vremii, ele însele agitate și numeroase. Recomandăm călduros cititorului să o parcurgă: va descoperi un personaj cel puțin la fel de interesant ca operele sale.

Alcătuirea antologiei a fost într-un fel simplă, într-altfel complicată. Simplă deoarece toate istoriile literare italiene propun o selecție similară cu a noastră, consfințind importanța și reprezentativitatea operelor propuse aici. Complicată pentru că Foscolo a scris enorm de mult, ediția națională, publicată în decurs de câteva decenii la Editura Le Monnier din Florența sub îngrijirea unui colectiv impresionant de specialiști, numără nu mai puțin de 23 de volume masive. Prin urmare, orice selecție, sprijinită sau nu pe altele precedente, presupunea conștiința renunțării la aspecte importante ale creației autorului: la cele trei tragedii reprezentate cu mari ecouri în vremea lui, la formidabilul epistolar, la studiile de istorie, teorie și critică literară, care fac din Foscolo primul critic modern al literaturii italiene, la traducerea din autorii antici greci, care îi hrănesc întreaga creație poetică, și la cea din Laurence Sterne, de la care se adapă o parte din prozele lui, la multele poezii de tinerete publicate postum, la pamflete, articole, planuri de studii etc. Prin urmare, și această antologie, ca și altele, poartă vinovăția unei drastice amputări a unei activități literare pe cât de bogate, pe atât de versatile. Ea a ales, prin urmare, să prezinte chipul cel mai acreditat al acestui autor proteic, anume cel al poetului și romancierului, așa cum s-a impus el generațiilor de cititori italieni și în mare parte i-a și format.

Din proză, volumul nostru a selectat, în afară de tableta care încheie volumul, doar romanul *Ultimele scrisori ale lui Jacopo Ortis*, de altfel singurul roman al autorului, considerat primul roman modern din literatura italiană. Publicat în timpul vieții autorului în mai multe versiuni succesive îngrijite chiar de autor, romanul, consideră specialiștii, are drept versiune definitivă pe cea publicată în Elveția în 1816 și reluată cu corecturi la Londra în 1817 de editorul John Murray. Aceasta este și versiunea reprodușă și urmată de traducerea din volumul nostru, în conformitate cu *Edizione Nazionale delle opere di U. Foscolo, Volume IV, Ultime lettere di Jacopo Ortis, Edizione critica a cura di Giovanni Gambarin, F. Le Monnier, Firenze, 1970*. Versiunea românească publicată aici este aceeași din 1966 menționată mai sus, aparținându-i distinsului intelectual

și profesor care a fost Cornel Mihai Ionescu. Alegerea noastră de a republica această traducere se datorează, pe de o parte, faptului că este minunată, asupra ei intervenindu-se aici minimal, îndeobște prin adăugarea de note; pe de altă parte, pentru că era o datorie de onoare să recunoaștem meritele celui care l-a făcut cunoscut pe Foscolo în România și totodată să-i aducem pe această cale un pios omagiu celui care ne-a fost profesor și ne-a luminat mințile.

În ce privește tableta pomenită mai sus, anume *Încunoștințare despre Didimo Chierico*, a cărei poveste este prezentată atât în note, cât și în prefață, apariția ei în antologie se justifică prin aceea că ea este singura care-i înfățișează cititorului român cealaltă ipostază a autorului, ironică, sceptică, zeflemitoare, care răzbate în multe alte scrieri ale sale. Textul reprodus și tradus aici îl respectă pe cel din ediția națională citată, vol. V.

Lirica majoră foscoliană, din câte știm, apare în tălmăcire românească pentru prima dată aici. Din ea am ales poeziile și poemele antume, singurele care s-au bucurat de acordul și îngrijirea autorului și totodată cele mai cunoscute din creația lui Foscolo. Oda, sonetele și poemul *Grațiile* urmează ediția *U. Foscolo, Opere I, Poesie e tragedia, edizione diretta da Franco Gavazzeni, con la collaborazione di Maria Maddalena Franco e Franco Longoni, Einaudi-Gallimard, Torino, 1994* – ediție ulterioară celei naționale. Poemul *Despre morminte* urmează însă ediția *Ugo Foscolo, Opere, a cura di Mario Puppo, U. Mursia & C., Milano, 1966* și aceasta dintr-un singur motiv: pentru că, spre deosebire de ediția națională sau ediția Gavazzeni, Mario Puppo – la fel ca alți mulți editori – nu folosesc majuscule la început de vers, ceea ce, și după părerea noastră, face lectura și melodia versului foscolian mult mai fluentă. Am ales ca pentru fiecare dintre poeme să precizăm în note prilejul și locul primei apariții.

Dintre cele două ode, am preferat să o dăm doar pe cea de-a doua, *Prietenei însănoșite*, pe care o considerăm mai emblematică, atât pentru neoclasicism, cât și pentru trecerea, specifică lui Foscolo și indicativă pentru o întreagă gândire estetică, de la cântul închinat frumuseții feminine perisabile la frumusețea eternă a mitului și a artei.

Cu excepția unui singur sonet, celelalte unsprezece au fost publicate de autor fără titluri. Așa apar și în volumul nostru, numerotate ca în ediția de referință și în cea națională. Cum însă câteva dintre ele și-au câștigat cu vremea o binemeritată faimă, ele circulă de mult sub titluri apărute ulterior. În cazul acestor câteva, titlul este menționat în paranteză.

Dacă poemul *Despre morminte* – piatră de temelie a liricii italiene, îndată definitivat de autor și rămas stabil și după aceea (situație unică în creația mereu mișcătoare și provizorie a lui Foscolo) – nu a pus probleme de îngrijire, poemul *Grațiile* ne-a dat nu puțină bătaie de cap. Așa cum se detaliază în prefață, poemul a fost de la început și a rămas o operă *in fieri*, cu nenumărate variante în diverse manuscrise, și, prin urmare, cu nenumărate ediții diferite, în funcție de părerea îngrijitorului și de manuscrisele la care a avut acces. Dacă primele două dintre cele trei imnuri care alcătuiesc poemul au fost reconstituite credibil în ediția națională citată, datorită marelui efort și acurateței curatorului Mario Scotti, pentru cel de al treilea imn aceeași ediție nu oferă o versiune privilegiată, ci listează toate variantele coroborate din variile manuscrise. Intenția noastră a fost de la început să oferim o selecție din acest complicat poem, greu de străbătut și în original, pentru a-i oferi cititorului român doar chintesența programului estetic și a originalului mod de operare al autorului. Selecția propusă din primele două imnuri este o alegere făcută de noi în această perspectivă și, desigur, este subiectivă. În privința celui de al treilea imn, din care țineam neapărat să oferim episodul celebru al vălului Grațiilor, ne-am împotmolit în faptul, deja menționat, că specialiștii nu au ajuns la reconstituirea unei singure versiuni finale, ci a unei multitudini de variante. În fața acestui neajuns, am apelat la competența și experiența lui Giulio Ferroni, căruia îi mulțumesc și pe această cale. La sfatul său, ghidată de aceeași ediție Gavazzeni, am preluat pentru acest episod și am tradus unicul fragment despre vâlul Grațiilor inserat din voința și în versiunea sigură a autorului în *Dissertation on an Ancient Hymn to the Graces by Ugo Foscolo (Disertație asupra unui imn antic închinat Grațiilor, de Ugo Foscolo)*, publicat la Londra în 1822, unde Foscolo oferă o amplă interpretare, în limba engleză, a poemului (pretins a aparține unui poet grec din Antichitate), interpretare presărată cu fragmente de poem în limba italiană, printre care și cel reprodus și tradus aici. În afară de dificultățile pomenite până acum, selecția privitoare la poemul *Grațiile* pune însă și alte două probleme, ambele de substanță: prima, aceea de a hotărî în ce măsură un asemenea poem le mai poate vorbi cititorilor de astăzi, în plus adresându-li-se într-o limbă străină – iar hotărârea noastră a fost că el le poate vorbi pentru că le pune dinainte o viziune existențială și literară atât de diferită de a noastră, încât ea poate deveni o fertilă provocare; cea de a doua, aceea de a stabili ce fragmente și ce lungimi ar fi suportabile pentru ca

să ajungă la ei mesajul său esențial și să stârnească pomenita provocare – răspunsul la această problemă, deși sprijinit pe consultarea altor multe antologii, rămâne esențialmente subiectiv. Cititorii vor hotărî dacă am înfruntat cu rost aceste dificultăți.

Am introdus poemul *Grațiile* cu scurta poezie dedicatorie adresată lui Antonio Canova: această poezie nu apare nici în ediția națională, nici în ediția Gavazzeni menționată mai sus; ea apare însă în ediția Gavazzeni publicată la Editura Riccardo Ricciardi din Milano și în multe alte ediții precedente, care au dat întâietate altor manuscrise foscoliene. Am considerat că este binevenită și în ediția de față.

Traducerea poeziei lui Foscolo pune nu puține probleme, pentru că Foscolo este și un mare și original stilist. Deși înfrânge frecvent regulile metrice și-l surprinde pe cititor cu neașteptate cotituri tematice, el comprimă totuși în versurile sale o întreagă tradiție prozodică și melică și o gamă nesfârșită de ecouri literare. Tălmăcirea de față a încercat să păstreze cât mai mult din valențele originalului, să se adapteze măcar ritmului și măsurii complexei lui muzicalități, să salveze cât se poate vibrația emoțională și patosul foscolian, să transpună lexicul nobil și înalt al poemelor fără a-l îngreuna cu arhaisme, să preia complicatele sale turnuri sintactice ferindu-le de pericolul de a deveni neinteligibile. Cât vom fi reușit în acest efort, o vor hotărî cititorii. Sigur este însă că, la fel ca în traducerea oricărei mari poezii, există nu puține lucruri de neredat: sonorități și eufonii specifice limbii italiene, latinisme profund evocatoare, stringența apoftegmatică a unor sentințe care au devenit expresii curente în cultura italiană sau emoția și dulceața unei expresii ca *Zacinto mia*, afectuoasă apropiere a numelui și cu el a pământului său matern, Zakyntos.

SMARANDA BRATU ELIAN

OPERE SCELTE

OPERE ALESE

ODE
—
ODĀ

All'amica risanata

- Qual dagli antri marini
L'astro più caro a Venere
Co' rugiadosi crini
Fra le fuggenti tenebre
Appare, e il suo viaggio
6 Orna col lume dell'eterno raggio;
- Sorgon così tue dive
Membra dall'egro talamo,
E in te beltà rivive,
L'aura beltate ond'ebbero
Ristoro unico a' mali
12 Le nate a vaneggiar menti mortali.
- Fiorir sul caro viso
Veggio la rosa, tornano
I grandi occhi al sorriso
Insidiando; e vegliano
Per te in novelli pianti
18 Trepide madri, e sospettose amanti.
- Le Ore che dianzi meste
Ministre eran de' farmachi,
Oggi l'indica veste
E i monili cui gemmano
Effigiati Dei
24 Inclito studio di scalpelli achei,
- E i candidi coturni
E gli amuleti recano,
Onde a' cori notturni

*Prietenei însănătoșite*¹

Cum din adânc de mare
Astrul Venerei cel mai drag²
Cu rouă-n plete-apare
Și umbre se retrag,
Iar calea-și colorează
6 Primind din steaua veșnică³ o rază;

Făptura ta zeiască
Patul îl părăsește
Ca Frumusețea să renască,
Ea, ce despăgubește
De-ntreaga supărare
12 Minteă umană mereu în căutare.

Iată că-ți reînfloresc
Bujorii, scânteiază
Ochii ce-ademenesc
vicleni; de iar veghează
plângând neliniștite
18 și mamele, și invidioasele iubite.

Orele mai înainte
Doar leacuri dăruiau,
Acum din Orient veșminte,
Podoabe scumpe ce au
Chipuri de zei,
24 Măiastru meșteșug al vechilor ahei,

Neîntinați coturni,
Și iscusite geme,
La bal admiratori nocturni

Te, Dea, mirando, obliano
I garzoni le danze,
30 Te principio d'affanni e di speranze:

O quando l'arpa adorni
E co' novelli numeri
E co' molli contorni
Delle forme che facile
Bisso seconda, e intanto
36 Fra il basso sospirar vola il tuo canto

Più periglioso; o quando
Balli disegni, e l'agile
Corpo all'aure fidando
Ignoti vezzi sfuggono
Dai manti, e dal negletto
42 Velo scomposto sul sommosso petto.

All'agitarti, lente
Cascan le trecce, nitide
Per ambrosia recente,
Mal fide all'auero pettine
E alla rosea ghirlanda
48 Che or con l'alma salute April ti manda.

Così ancelle d'Amore
A te d'intorno volano
Invidiate l'Ore.
Meste le Grazie mirino
Chi la beltà fugace
54 Ti membra, e il giorno dell'aterna pace.

Mortale guidatrice
D'oceanine vergini,
La parrasia pendice
Tenea la casta Artemide,

Privindu-te o vreme
Uită chiar și de dans,
30 Chin și speranță ținându-i în balans:

Când harpei tu îi dăruiești
Neauzite note
De unduirile cerești
De voal ușor urmate,
Când de suspine însoțit
36 Cântu-ți se înalță neasemuit

Și mai primejdios; sau când
În dans mlădiul trup
Adieri parcă urmând
Nuri scapă neștiuți
Din mantia-ți sau rămân
42 În vâlul ce desprins e de unduiosul sân.

Iar în mișcarea-ți, lentă
Cosița se desface,
De-ambrozie recentă
Lucind, neprinsă-n ace,
Scăpată din cunună,
48 De-April cu sănătatea adusă împreună.

Supuse lui Amor
Orele-ți zboară în jur
Cu invidie și dor.
Uite-se Grațiile strâmb
La cine ți-amintește
54 Că frumusețea trece și moartea ne pândește.

Ca muritoare⁴ conducea
Fecioarele-oceanine⁵
Artemis⁶ casta ce bătea
Ale Parrhasiei⁷ coline

E fea terror di cervi
60 Lungi fischiar d'arco cidonio i nervi.

Lei predicò la fama
Olimpia prole; pavido
Diva il mondo la chiama,
E le sacrò l'elisia
Soglio, ed il certo telo
66 E i monti, e il carro della luna in cielo.

Are così a Bellona,
Un tempo invitta amazzone,
Die' il vocale Elicona;
Ella il cimiero e l'egida
Or contro l'Anglia avara
72 Le cavalle ed il furor prepara.

E quella a cui di sacro
Mirto te veggio cingere
Devota il simulacro,
Che presiede marmoreo
Agli arcani tuoi lari
78 Ove a me sol sacerdotessa appari,

Regina fu, Citera
E Cipro ove perpetua
Odora primavera,
Regnò beata, e l'isole
Che col selvoso dorso
84 Rompono agli Euri e al grande Ionio il corso.

Ebbi in quel mar la culla,
ivi erra ignudo spirito
Di Faon la Fanciulla,
E se il notturno zeffiro
Blando sui flutti spira,
90 Suonano i liti un lamentar di lira:

- 60 Și cerbii pe suhat
Înfricoșa nespus cu arcu-i încordat.
- Ei faima îi atribui
Obârșie divină;
de teamă lumea o numi
Zeiță, și-i închină
Câmpii Elizee, și lună,
66 Și munții, și săgeata care fuge strună.
- La fel Bellona⁸, drept ison,
Neînvinșă amazoană,
La cântul de pe Helicon⁹;
Acuma coiful și egida
împotriva Angliei avare
72 Și iepele și furia e gata să-și prepare.
- Și-aceleia¹⁰ ce sacrul
Mirt pios îl pui cunune
Ades pe simulacrul
Ce marmoreean dispune
de tainele din casă
78 Cărora-n ochii-mi doar tu ești preoteasă,
- Regină fu și stăpâni
Cythera, Ciprul verde,
În insule ferice ea domni
Pe coama împădurită,
Ce-a vânturilor goană
84 O frâng, cum frâng și Marea Ioniană.
- Leagăn marea aceea-mi fu¹¹
Unde colindă duhul
Iubitei lui Phaon¹² și-acu.
Iar noaptea, de zefirul
Adierile prefiră,
90 Îngână țărmlul trist un cânt de liră:

Ond'io, pien del nativo
Aër sacro, su l'itala
Grave cetra derivo
Per te le corde eolie,
E avrai divina i voti
96 Fra gl'inni miei delle insubri nepoti.

Eu pentru tine împlinesc,

În piept cu aer sacru,

Dulcele cânt grecesc

Pe italice țiteră.

Imnurile-mi chezașe

96 Divină te vor face lombardelor¹³ urmașe.

SONETTI

SONETE

I¹⁴

(Închinat serii)

Fiind tu poate chipul liniștii de veci
Atât de dragă vii spre mine, seară!
Și când cu nori senini și veseli te petreci
Ori cu adierile zefirului de vară,

Și când din cerul zăpezos umbrele-ți reci 5
Și înfricoșătoare lumea o-nfășoară,
Mereu dorită spre mine te apleci
Și taina inimii mi-o faci ușoară.

Cu gândul mă îndemni să rătăcesc
Spre veșnicul neant – când mi se-arată 10
Noianele-mi de griji cum se topesc,

Cum veacul rău trece cu mine-odată;
Iar răzvrătirea de care clocotesc
Adoarme-atât cât pacea ta mi-e dată.

II¹⁵

Nu sunt ce-am fost; în parte am pierit:
Plâns și tânjire e tot ce ne-a rămas.
Uscat e mirtul¹⁶, frunzișul risipit
E-al laurului, vis din al juneții ceas.

Ci cu fărădelegea de când m-am însoțit 5
Și sângerosul Marte către el m-a tras,
Inima-mi s-a stricat și mintea mi-a orbit,
Măcelul mi-este arta, ascult doar al lui glas.

Che se pur sorge di morir consiglio,
A mia fiera ragion chiudon le porte 10
Furor di gloria, e carità di figlio.

Tal di me schiavo, e d'altri, e della sorte,
Conosco il meglio ed al peggior mi appiglio,
E so invocare e non darmi la morte.

III

*Per la sentenza capitale proposta
nel Gran Consiglio Cisalpino contro
la lingua latina*

Te nudrice alle muse, ospite e Dea
Le barbariche genti che ti han doma
Nomavan tutte; e questo a noi pur fea
Lieve la varia, antiqua, infame soma.

Ché se i tuoi vizi, e gli anni, e sorte rea 5
Ti han morto il senno ed il valor di Roma,
In te viveva il gran dir che avvolgea
Regali allori alla servil tua chioma.

Or ardi, Italia, al tuo Genio ancor queste
Reliquie estreme di cotanto impero; 10
Anzi il Toscano tuo parlar celeste

Ognor più stempra nel sermon straniero,
Onde, più che di tua divisa veste,
Sia il vincitor di tua barbarie altero.

IV

Perché taccia il rumor di mia catena
Di lagrime, di speme, e di amor vivo,
E di silenzio; ché pietà mi affrena
Se con lei parlo, o di lei penso e scrivo.

De gândurile moartea mi-o râvnesc,
Setea de glorie și dragostea de fiu 10
Rațiunii mele mândre pornirea-i stăvilesc.

Rob mie și-altora ajuns-am eu să fiu,
Și sorții; și binele-l cunosc, dar răul îl sporesc,
Iar moartea de-o invoc, viața să-mi iau nu știu.

III

*Cu privire la sentința capitală propusă
în Marele Consiliu Cisalpin împotriva
limbii latine¹⁷*

Zeită chiar, și doică, și-amfitrioană
A Muzelor când bárbarii te-au subjugat
Ție-ți ziceau; încât străvechea rană,
Rușinea repetată, doar tu ne-ai alinat.

Când vicii, timp, soartă mereu dușmană 5
A Romei cutezanță și minte-au sugrumat,
Trăia prin tine un verb fără prihană
Ce lauri așeza pe capul tău plecat.

Acum, Italie, arunci în foc și-acest
Vestigiul ultim al marelui destin; 10
Mai rău, chiar și toscanul verb celest

Smintit e-acum de grai străin,
Ca și de tine, fărâmată, dar și-n rest
Stăpănu-ți fie mândru pe deplin.

IV¹⁸

Ca zornăitul lanțului să-mi tacă,
Cu lacrimi, speranță, dor, tăcere
Mă țin în viață; de-i vorbesc sau dacă
În gând o am ori scriu, n-am mângâiere.

CUPRINS

<i>Prefață</i>	
de Giulio Ferroni	7
<i>Cronologie</i>	27
<i>Notă asupra ediției</i>	43

OPERE SCELTE/OPERE ALESE

Ode / Odă	51
Sonetti / Sonete	61
Dei sepolcri / Despre morminte	77
Le Grazie / Grațiile	97
Le ultime lettere di Jacopo Ortis / Ultimele scrisori ale lui Jacopo Ortis	115
Notizia intorno a Didimo Chierico / Încunoștințare despre Didimo Chierico	393
<i>Note</i>	419